

УДК 327(71)

DOI 10.30970/vir.2019.47.0.10992

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

МОСКОВСЬКИЙ АКЦЕНТ У ПАРИЗЬКИХ ПОДІЯХ

Паризький процес: причини, наслідки, реалії, перспективи. Документи та матеріали (1917–2017 рр.); у 4 ч. / упоряд.: Л. Рябошапка, О. Кучерук, В. Яремчук, О. Ярмиш ; за ред. Л. Рябошапка, О. Ярмиша. – Львів : Простір-М, 2018. – 2374 с.

Виступаючи проти права України на існування як суверенної держави, СРСР прямо чи опосередковано використав один із засобів діяльності тоталітарного режиму – політичне вбивство опонента, а саме – Симона Петлюри.

Працюючи 1993 р. та 1995 р. як науковець у Паризькій бібліотеці імені Симона Петлюри, доводилось спілкуватися з тодішнім директором бібліотеки В. Михальчуком, який показав мені усі місця у столиці Франції, пов'язані з перебуванням очільника УНР. Були ми на тому місці, де упав Симон Васильович, а кат продовжував стріляти у лежачого з револьвера. Тут, у край хідника, вмуровано чорний камінь, до якого зі скрутою серця приходять українці (і не тільки), які постійно мешкають у Франції або приїзять сюди з України і держав діаспори. Бачив я й могилу С. Петлюри, до якої на цвинтарі Монпарнас пізніше припоховані донька Леся та дружина Ольга. Мистецьки виконаний надмогильний пам'ятник з чорного лабрадориту з погруддям Симона Васильовича не раз було пошкоджено нащадками українофобів. Тоді сказав мені В. Михальчук українська громада вимагала встановити відеоспостереження, але в якій формі пам'ятник охороняють сьогодні – невідомо.

У той час В. Михальчук та інші парижани українського походження зініціювали видання в Києві 4-х книжок, які надрукували за активної участі Паризької бібліотеки імені С. Петлюри та її Представництва в Києві (його упродовж тривалого часу очолював я, добираючи збірки книг для тієї бібліотеки). Тож ми опублікували: Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. – Київ : Довіра, 1994. – 270 с.; Симон Петлюра і українська національна революція : збірник праць 2-го конкурсу Петлюрознавців України. – Київ : Рада, 1995. – 356 с.; Симон Петлюра та його родина. – Київ : Рада. – 1996. – 319 с.; У 70-річчя Паризької трагедії: 1926–4996: Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – 304 с.

Останню з книг ми підготували й упорядкували разом з В. Михальчуком. У ній наведені, у тому числі, документи з Паризького процесу над убивцею українського політика. Можна вважати, що то був своєрідний «план-проспект»

нинішньої фундаментальної збірки документів і матеріалів, яка привертає значну увагу. Рецензоване видання – результат діяльності відомих науковців під орудою доктора юридичних наук, професора Л. Рябошапка за участі доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України О. Ярмиша, кандидатів історичних наук О. Кучерука та В. Яремчука. Вони опублікували 1 490 документів і матеріалів про українсько-єврейські відносини в контексті Паризького процесу.

Тема не нова, їй уже понад 90 років (С. Петлюру застрелено в Парижі 25 травня 1926 року, суд над убивцею С. Шварцбардом відбувся у жовтні 1927 року), проте контрверсії щодо судового процесу є актуальними і сьогодні та, можливо, залишаться такими в майбутньому. Не тільки тому, що убито визначного політика світового рівня, невинного в тому «злочині», який видумали і бездоказово йому приписали, а й тому, що «...процес Шварцбарда ніколи не буде зараховано до піднесених сторінок французької Феміди» (ч. 2, с. 507), яка, вірна «своїм огидним традиціям», виправдала вбивцю (ч. 2, с. 495). Ось витяг із тексту постанови суду після кількатижневих слухань: «Ми, Голова Суду Присяжних округу Сена в 4-му кварталі 1927 року, розглянули заяву Суду Присяжних, ухвалену на користь Шварцбарда Самуїла, що народився 30 вересня 1888 року в Смоленську (Росія) від Ісаака та Вайзберг Хаї, годинникаря, який проживає в Парижі за адресою бульвар Менильмонтан, 82, обвинуваченого у вбивстві». Згадана вище Заява Суду Присяжних говорить про те, що обвинувачений Шварцбард не винен. Заявляємо, що вищезгаданий Шварцбард виправданий від обвинувачення проти нього і, відповідно, даємо розпорядження, що він має бути негайно звільнений, якщо він не утримується під вартою з іншої справи. Зроблено й оголошено в Палаці Правосуддя в Парижі 26 жовтня 1927 року на відкритому судовому засіданні Суду Присяжних» (ч. 2, с. 472).

В історії світової юриспруденції (включно з напівцивілізованими «дикунськими» суспільствами) важко знайти подібне судилище і необгрунтоване рішення. А тут – центр Європи, Париж – культурна столиця світу... Незаангажований світ, де ще не діяла рука Москви, жахнувся від того, що убивця «має бути негайно звільнений» тільки на підставі «доказів» балакучого брехуна й підтасовувача фактів адвоката А. Торреса. Цей актор використав свою щедро оплачену здатність до логічних маніпуляцій, щоб звалити усі єврейські погроми, ким би вони не провокувалися (навіть такі класично-традиційні московські погроми з їхнім гаслом «Бей жидов – спасай Россию»), на українського державного діяча – під протестом, що московити і всяка анархістська нечисть чинила ці погроми на території України. А оскільки очільником Директорії УНР був С. Петлюра, то він і винен.

Коли б це було так (а воно «так» аж ніяк не було), то є суд, досудове розслідування, а не терористичний акт, що його на Паризькому процесі легалізовано як спосіб покарання. Власне доказова база того, що судовий процес був політичним, партійним, етнічним, а не правовим, принизив національну гідність Українського народу загалом, негативно вплинув на українсько-

єврейській взаємнині, вимагає реалізації належної історичної політики пам'яті, є наскрізною лінією книги.

Перший том видання (налічує 261 документ і матеріали; 388 с.) охоплює період 1917–1926 років, до терористичного акту С. Шварцбарда, і виокремлює країнсько-єврейські відносини в історичному та теоретичному вимірах. Це десятиліття включало частину Першої світової війни, зречення з престолу російського царя, створення УЦР, комуно-більшовицький переворот (псевдо «великая октябрьская революция»), проголошення УНР, Гетьманат П. Скоропадського, правління Директорії, поразку УНР та еміграцію її провідників на Захід, встановлення окупаційного комуністичного тоталітарного режиму московитів в Україні. Документи першого тому доволі повно презентують участь євреїв у всіх перелічених процесах українського та радянського державного будівництва.

Документи цього тому не дають однозначної відповіді, чому частина євреїв, особливо їхній політичний провід, не підтримала інші національні меншості колишньої Російської імперії, гноблені так само, як і вони у своїх «чертах оседлости», а значною мірою рішуче стала на бік лєнінських більшовиків-терористів – майже виключно московитів за національністю, історична ненависть яких до євреїв у них у крові. Це ж вони не тільки плекали свій несамовитий антисемітизм у себе, а й прищеплювали його іншим народам, які входили в їхню імперію. Отже, цей вибір євреїв незрозумілий, адже, зазвичай, принижені й упосліджені люди солідаризуються між собою у протистоянні спільним гнобителям, сила і влада яких раптом похитнулася. А тут сталося навпаки! Поширена думка в єврейських і позаєврейських середовищах, ніби євреї в поворотних моментах історії завжди обирають сильнішу сторону конфлікту, навіть коли ця «сторона» їм не подобається, – тільки зовні може пояснити їхній дивний вибір на користь більшовиків; адже вони розумні й добре зважують, що робити і за ким йти. Як би там не було, вони ж і самі постраждали від тих, кого обрали, – навіть більше, ніж за царського режиму.

Хоча упорядники заявили часовий період першого тому 10 років, водночас у книзі представлено і глибшу історію та теорію українсько-єврейських взаємин. Книга, зокрема, містить лист протесту діячів культури з приводу антиєврейської публікації в журналі «Иллюстрация» за 1858 рік («Западно-русские жида и их современное положение»). Підписанти, серед них українці Т. Шевченко, П. Куліш, М. Номис, М. Костомаров та інші, з обуренням зазначали (їхній протест надрукований у журналі «Русский вестник»), що через образу євреїв «оскорблено все общество... Никакой честный человек не может оставаться равнодушным при таком позорном поступке... Да послужит этот протест примьеромь и предостережешемь для будущаго, и да оградить онь навсегда нашу литературу оть подобныхъ явленій» (ч. 1, с. 33).

Як показало майбуття, – «не оградил» и не «навсегда». Кремль зробив достатньо, щоб цього не сталося. Про це і не тільки – у наступних частинах збірки. Другий том (312 документів і матеріалів, 642 с.) повністю присвячено ідготовці та здійсненню терористичного акту – вбивству С. Петлюри 25 травня

1926 року С. Шварцбардом у Парижі; розслідуванню, яке супроводжувала масова антиукраїнська пропаганда, і, нарешті, судовому процесу та його наслідкам. Рішення суду, наведене раніше, за своїм цинізмом і кричущою неправдою безпрецедентне! Як не прагнули свідки захисту – М. Гольдштейн, Х. Грінберг, Г. Сльозберг, В. Тьомкин, адвокату А. Торресу вдалось виправдати С. Шварцбарда, виставляючи його виключно як «месника» на етнічній основі, хоча на судовому процесі були й інші виступи.

Один із адвокатів, А. Вільм, виразніше від інших учасників судового процесу «намалював» моральний портрет убивці: «...Ви пригадуєте, з якою жорстокістю підсудний стріляв далі, з яким бажанням помсти він цілив у свою жертву!.. Підлість злочину нас також вразила, підлість, яку ми констатували в інших справах і яка полягає в тому, що злочинець, переконаний в тому, що жертва не озброєна, нападає з словами: «Боронись, боягузе, бо тебе вб'ю!». Ми також були вражені показами підсудного, зробленими з обурюючим цинізмом, коли він нам заявив: «Я був задоволений, побачивши, що всі 5 куль попали як слід всі в тіло». І от, з руками в крові, щасливий і задоволений, він вважав, що діло своє виконав і що може радіти. Також і в комісаріяті, доставши звістку про смерть своєї жертви, він до того непристойно виявив свою радість, що кинувся стискати руку поліційному агенту, який приніс йому цю звістку, з запалом, від якого стиснуло серце усім свідкам цієї гидкої сцени» (ч. 2, с. 458–459).

Окрім того, адвокати А. Вільм, Ц. Кампінчі, прокурор П. Рейно, свідки на численних фактах доводили суддям, що терорист зовсім не керувався почуттям помсти за приписувані С. Петлюрі єврейські погроми, а виконував інструкції російських більшовиків і присутніх у Франції їхніх шпигунів, зустрічався з ними, отримував від них гроші. За розповсюдженою версією, більшовики вважали, що українська політична еміграція об'єднується з Польською державою на чолі з Ю. Пілсудським і почне наступ на СРСР. Однак справжні причини убивства не були враховані судом.

Вплив Паризького процесу – як неправдивого судилища – наповнене драм і трагедій співжиття українського та єврейського народів розкрито у третій частині збірки (347 документів і матеріалів, 518 с). Щоб це співжиття (до проголошення Незалежності України) не прийшло до якоїсь цивілізаційної норми, радянська влада вживала ідеологічні заходи у вигляді комуністичної антисемітської та антиукраїнської пропаганди. І, на жаль, вона домоглася свого. Разом з нею світове єврейство твердило, що С. Петлюру вбито справедливо, а всі українці – антисеміти. І тут на пам'ять приходить роман Ф. Достоевського «Злочин і кара» – невідворотність покарання за потоптання Божої істини. «Мені помста належить, Я відплачу, говорить Господь». І ще: Господь буде судити народа Свого!» (Послання святого апостола Павла до євреїв, розділ 10, вірш 30).

Напевно, не можна проводити прямий причинно-наслідковий зв'язок між терористичним актом у Парижі і трагедіями в наступні роки, які випали на долю українців (Голодомор в Україні 1932–1933 років) і євреїв (Голокост під час Другої світової війни). Події не співмірні. Але треба враховувати «наслідки» і «реалії» (слова, що значаться у підзаголовку збірника), коли десятиліттями

комуністична ідеологія формувала свідомість мільйонів радянських людей про український визвольний рух XX століття як антисемітський. Мовби ми, а не хто інший, придумували й ширили фольклорні віршики типу: «Если в кране нет воды – значит, выпили жида: евреи, евреи – везде одни евреи», що були з тої самої опери, що й арія ще з царських часів: «Бей жидов – спасай Россию».

Важливо, що у третьому томі, присвяченому жахливому періоду в суспільному житті українського та єврейського народів, відображені події щодо необхідності подивитися правді в очі – це політична позиція Української Національної Ради, спілкування лідерів та інтелектуалів української та єврейської діаспори (М. Добрянського, М. Яворівського, В. Голубничого, Т. Гунчака, В. Вериги, С. Гольдельмана, З. Гітельмана, І. Клейнера, М. Френкіна та інших), а з другого боку – діалог визначних українських і єврейських дисидентів (І. Дзюби, С. Караванського, І. Гея, Ю. Вудки, Я. Сусленського, А. Щаранського, Л. Плюща, Й. Зісельса та інших).

...Дещо з власного життєвого досвіду про приписуваний українцям антисемітизм. Я родом з одного села, що в Бердичівському районі на Житомирщині. За розповідями матері і батька, мій дід по материнській лінії-Сидір Стадник – добре товаришував з бердичівськими євреями. У діда була одна з найкращих хат у селі, в якій він виділив одну кімнату для Хаїма, Шльоми (Соломона), Дувита (Давида) і Хройма (Єфраїма), коли ці хлопці приїздили у село з комерційними цілями: привозили потрібні селянам речі (тканини, газові лампи і багато іншого) в обмін на якісні сільгосппродукти. Усі бердичівські гості розмовляли українською мовою. Не відмовлялися від чарки горілки з дідом, його синами й сусідами, що навідувались до дідової хати з метою обміну товарами (приносили масло, сир, сметану, фрукти, овочі). Жодних образ, кепкувань, висміювань з обох сторін не було! Дід Сидір, що був церковним старостою і знав Біблію, послухався бердичівських євреїв і забрав разом з бабцею Мотрею ікони з хати, де вони ночували, бо знав із тексту Старого Заповіту Біблії й Закону Мойсея, що віруючим євреям не слід мати жодних християнських зображень. І такі взаємини були у всьому селі із 700 дворами, майже двотисячним населенням православного віросповідання й церквою Святої Трійці (Девятисотлетие Православия на Волыни: 992–1892. – итомир, ч. 2. – С. 34). Мабуть, в Україні є тисячі подібних сіл і містечок, які б спростували радянські міфи про засадничий антисемітизм українців!

Саме такий напрям викладу спостерігаємо у четвертій частині збірки (570 документів і матеріалів, 826 с.). Він дає читачеві чимало обережного оптимізму щодо нормалізації українсько-єврейських відносин після проголошення Незалежності України (1991–2017). Як бачимо, хронологічний обсяг книги охоплює період від встановлення українсько-ізраїльських дипломатичних відносин, розвитку економічних і культурних зв'язків, змістовні заяви перших осіб двох держав – до відзначення на державному рівні 75-х роковин трагедії жертв Бабиного Яру, діяльності єврейської сотні самооборони під час Революції Гідності, ухвалення Закону України «Про правовий статус і вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 9 квітня

2015 року. Тим самим упорядники виконують комплексне завдання – кресляють встановлення українсько-ізраїльського міждержавного співробітництва, характеризують стан реалізації конституційних прав єврейської національної меншості, розкривають суперечливий процес декомунізації щодо спростування недостовірної інформації про масовий антисемітизм українства як такого.

Викладене вище дозволяє оприлюднити наступний висновок. Рецензоване науково-просвітницьке видання, яке професор Л. Рябошапко присвятив батькам, теж науково-педагогічним працівникам, Іванові та Галині, з однаковим правом можна назвати документальною енциклопедією Петлюрознавства та енциклопедією українсько-єврейських відносин.

Хоч у жодному томі не вказано, що видання приурочене до ювілею – 140-річчя від дня народження С. Петлюри 10 травня 1879 року, – але, безперечно, книга слугуватиме продовженню політичної реабілітації його постаті та його імені після десятиліть антиукраїнської пропаганди. Вона переконливо засвідчує невинність С. Петлюри у будь-яких переслідуваннях євреїв, не кажучи вже про погроми.

Варто нагадати та наголосити, що жоден уряд світу не мав (і, здається, не має) у структурі спеціального міністерства з єврейських справ. А в Урядах УНР ці міністерства були, їх очолювали повноправні члени урядового кабінету – євреї, і Уряд УНР всіляко сприяв діяльності таких міністерств, виділяв, незважаючи на обставини воєнного часу, значні кошти. Не було і нема у світі держави, на банкнотах грошей якої, окрім національної мови, були і написи єврейською мовою. А на грошах УНР таке було! Тобто намагаючись довести нібито нещирість української влади та звинувачуючи її у подвійній грі щодо євреїв, сторона захисту вдалася до відвертої брехні та свідомого підтасовування фактів. Очевидно, що на Паризькому процесі відбулася підміна понять щодо «доказів», наданих підкупленими торресами.

Вважаю, що книга є вагомим внеском у юридичну науку та освіту, сприятиме подальшим міждисциплінарним дослідженням з цієї проблематики, яку розпочали українці та євреї: праці М. Драгоманова, І. Франка, С. Ефремова, М. Грушевського, О. Шульгина, В. Жаботинського, С. Дубнова, М. Зільберфарба, А. Марголіна та інших.

... Під час мого наукового відрядження в Парижі у 1990-х роках я побачив великий архів з життя української громади Франції, який тоді був майже не опрацьований. Я його переглянув і дійшов висновку, що роботи – не на місяці, а на роки, щоб його належно опрацювати. У В. Михальчука виникла ідея передати бібліотеку та архів в Україну. Я був проти, і ми вирішили порадитися з тодішнім Надзвичайним і Повноважним Послом України у Франції Ю. Кочубеєм. Він підтримав мою думку, щоб усе лишалось у Парижі, тому що воно не менш потрібне українським дипломатам, місцевим науковцям – французам і українцям, а також дослідникам української діаспори.

Теж саме треба сказати і про рецензоване видання, яке має бути не лише в українських бібліотеках, а й у фондах Паризької бібліотеки імені С. Петлюри

Дмитро Степовик

(очолює доктор Я. Йосипишин). Адже процес відновлення державної політики національної пам'яті, подолання ідеологічних стереотипів у суспільній свідомості є складовою підвищення міжнародного іміджу України, яка утверджує курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Дмитро Степовик

*доктор філософії, доктор мистецтвознавства,
доктор богословських наук, професор,
академік Академії наук Вищої освіти України*